

IK HERINNER MIJ HOE HET BEGON

Ik was alleen, alleen met een miljoenen jaren al tegen de rotsen botsende klotsende hotsende watermassa, basis van alles, van de eerste eencelligen en van heel wat gedichten, alleen ook met de wind en met mijn eigen blik op de verte; over de oceaan hing dunne nevel, als flarden karnemelk, maar voorts bleef de lucht helder, waardoor ik in het zuidwesten nagenoeg perfect de vormen van de op zo'n vijftien kilometer afstand gelegen eilanden kon waarnemen, het kleinere en ontoegankelijke Little Skellig, grillig en gekarteld, met een hoogste top op 132 meter boven de zeespiegel, en ten zuiden daarvan het grotere Skellig Michael of Great Skellig, met twee puntige toppen, waarvan de zuidelijkste 217 meter bereikt. Als ruggen van geschubde zeemonsters rustten in het donkergrijze nat de eilanden, en er voorbij, vechtend met die eilanden, bevond zich duizenden kilometers ver alleen nog maar zee, voorbij die zee het continent waar sinds de verschrikkelijke Ierse negentiende eeuw veel meer Ieren wonen dan in Erin zelf.

Twee zonen van Míl Espáine, de mythische voorvader van alle Ieren, sloegen hier ooit tegen de klippen, en later, in een minder mythisch maar haast even onwaarschijnlijk verleden, leefden op Skellig Michael monniken eeuwenlang in de barste omstandigheden, zichzelf ten dienste van de Grote Onbestaande kastijdend met ontbering, koude, vocht, wind en nooit-verhoord gebed; op een hoogte van 182 meter, slechts via een gladde stenen trap te bereiken, liggen de resten van hun nederzetting, zes in de vorm van bijenkorven gebouwde stenen hutten en twee bootvormige oratoria, waarboven duizenden zeevogels hen iedere minuut van iedere dag met hun menselijke beperktheid moeten hebben geconfronteerd. Het woord 'ascetisch' volstaat amper om hun dagelijkse overlevingsstrijd te beschrijven. Maar zouden zij, hierheen gekomen om zich in deze uithoek iedere dag zo veel mogelijk te pijnigen, ook in staat geweest zijn om schoonheid te zien? Schoonheid die ze dan ongetwijfeld met hun God associeerden. Hoewel het leven dat ze hier leidden vreselijk moet zijn geweest, en hoewel de term 'geluk' binnen hun wereldbeeld zinloos was, want het leven lag niet hier maar voorbij de dood, probeer ik mij voor te stellen dat zich af en toe, op een niet al te koude en winderige dag, wanneer een bom van zon in hun door zout aangevreten, gegroefde gezichten explodeerde en terwijl ze luisterden naar die kreunende en krakende golven, of wanneer misschien een dolfijn opdook, een glimlach op hun gezicht openbaarde, door niemand ooit waargenomen, een glimlach waarvoor ze zich zelfs schaamden, een verstolen ogenblik van geluk in hun zelfgekozen ondermaanse ellende.

Van de kust draaide ik mij naar het binnenland. De baai, de velden en de bergen baadden in roodbruine, gele en groene tinten uit de wascodoos van een kind. Winter legde een sluier

op de Ierse heuvels en dalen, en ik besefte dat ik aan het begin stond, dat hier op deze plek, in het oorverdovende ruisen van de oceaan en met het verre uitzicht op het land, mijn persoonlijke Europa begon, het Europa van mijn reis, Europa waarin ik geboren ben en waarin ik mij graag geborgen wilde weten, een woord en meer niet, een naam zonder veel betekenis, Europa, ecologisch verminkt, beschaafd, opgebouwd, van verhalen doordrenkt, Europa dat oud is en zich tegen wat en wie van buitenaf komt lijkt te willen beschermen, Europa dat zich met de verlichting en de westerse kunstgeschiedenis identificeert, Europa met 4G en free wifi, geasfalteerd en bewoonbaar gemaakt. Ik had in die doordrenkte streek donker weer verwacht, maar de lucht was koud en open. Kijkend naar de heuvels, wat schapen en enkele ruïneuze cottages voelde ik de opwinding van wie voor langere tijd vertrekt uit de wereld van carrièreplanning, efficiëntie, ondernemerschap en *return on investment*, op zoek naar eenzaamheid, nutteloosheid, traagheid en romantiek, wolkenvelden, mijmeringen en sterrenhemels, maar ik voelde ook de pijn en de schaamte van wie op de vlucht is. Het was begin februari. In augustus of ten laatste begin september hoopte ik terug thuis zijn. Valentia, het eiland met niet meer dan enkele honderden inwoners waar ik mij bevond, is het verste plekje van de Ierse zuidwestelijke provincie Kerry. Ik passeerde de plaats waar in 1866 na twee eerdere mislukte pogingen de eerste trans-Atlantische telegrafiekabel in gebruik werd genomen, het victoriaanse internet, en ik probeerde mij de inspanning en organisatie voor te stellen die nodig waren om een kabel met een lengte van meer dan 4000 kilometer helemaal naar het andere eind te leiden. 380 miljoen jaar, een onmogelijk lange tijdspanne en tegelijkertijd toch ook weer snel voorbij, scheiden deze *homo*

sapiens telegraficus, heroïsche kabelplaatsende tweevoetige (van wie er een aantal ongetwijfeld roemloos met die kabel in de oceaan terechtgekomen zijn), van het viervoetige schepsel dat enkele kilometers verder in een opdrogend rivierbed gelopen heeft en er afdrucken naliet die vandaag nog altijd zichtbaar zijn, het oudste en langste fossiele voetspoor ter wereld.

Via een brug over een smalle zeestraat bereikte ik het Ierse vasteland, volgde er een kleine regionale weg langs de waterlijn, later een iets dikkere weg, en zag voor mij de berg Knocknadarbar, sinds prehistorische tijden al een pelgrimsoord, bijna zeventhonderd meter hoog. In het stadje Caherciveen duwde ik mijn vermoeide voeten – doorweekte brokken pijn – het was toch nog gaan regenen – onder een te zware houten tafel tegen elkaar, als twee konijntjes die warmte zoeken, en vroeg mij af hoe ik dit als makke en verstedelijkte zonderling ooit tot in Istanbul uit zou houden, ik die door het landschap ging en het landschap niet begreep, ik die best beseftte dat ik nooit verzadigd aan zou komen. Een gezette man met een grijzende baard, een knotje en een gebreide trui, zijn ogen gesloten als huilde hij om het leven dat hij niet had geleefd, zong met een breekbare stem over weggaan zonder vaarwel. Een tiental mensen was er, meer niet, en ik geraakte aan de praat met een Zweedse jongedame van ongeveer vijfentwintig, warm ingeduffeld, die hier kwam voor een congres, ze had een educatief spel met speelkaarten ontwikkeld met steun van de Europese Unie; haar wenkbrauwen waren dik en beweeglijk, en ze praatte met de vaste overtuiging van wie heimelijk toch twijfelt aan zichzelf. Was het niet gek, vroeg ik haar, om zomaar vanwege een congres voor enkele dagen uit Zweden hierheen te komen, maar ze zei dat het vandaag de dag toch vlakbij was, je bent er zo, en ze wilde weten wat ik daar deed,

daar aan zee in Ierland. 'Ik wandel,' zei ik, en die woorden kwamen mij zeer banaal voor. 'Waarheen?' De moed ontbrak mij om het na pas enkele kilometers over Istanbul te hebben. 'Dublin.' Ze vond het indrukwekkend. Ach nee, het was toch vlakbij, je bent er zo. Ze knikte bedachtzaam en een moment lang leken haar dikke wenkbrauwen de plek boven haar ogen te verlaten en naar haar neus toe te kruipen.

De volgende dag, wandelend op een drassige weg, werd ik overweldigd door de variatie in kleuren, de zee rook ik nog, hier en daar waren er vervallen stenen hutten, ruïnes van lang verlaten hoeves en cottages. Overall drong het verleden zich op. In de verte lagen Dingle Bay en het Dingle Peninsula en enkele onverwachts vriendelijke zandstranden. Ik ging door naaldbos, later langs snijdend groene velden vol schapen, tot ik voor een kruis stond in herinnering aan '*Captain Frank O'Grady, 6th Battalion Kerry, NO.2 brigade, IRA. Murdered at this spot on 11th March 1923 by Free State Troops while a Prisoner in their hands. Aged 27 years.*' Eerder al had ik net buiten Caherciveen een gloednieuwe zitbank opgemerkt '*in memory of Eugene O'Grady, a loving husband, dad and grandad, who lived, loved and farmed this land.*' Waarschijnlijk toeval, O'Grady is een courante naam. Tijdens de Ierse Burgeroorlog (1922-1923) moest Frank O'Grady onderduiken; op 11 maart 1923 werden enkele die ochtend gevangengenomen mannen op een heuvelrug in een rij opgesteld om ondervraagd te worden door ene Lyons, bijgenaamd 'Tiny', een man met een gewelddadige reputatie. Aan het einde van de rij stond een grote, knappe man die toen hij ondervraagd werd, beweerde Shea te heten. Lyons en zijn luitenant, McGuinness, vroegen aan omstanders en de andere gevangengenomen mannen wat zijn echte naam was, maar niemand wilde antwoorden. De jongeman was

gekleed om naar de mis te gaan, had geen wapens bij zich, en lachte onbezorgd. Toen hoorde Lyons fluisteren dat hij Frank O'Grady was. Lyons stak een hand uit naar O'Grady, die er vriendelijk tegen klapte; vervolgens nam Lyons zijn pistool, sloeg met het handvat in het gezicht van O'Grady, draaide het pistool om en schoot hem dood; in al zijn gruwel zou deze oorlogsmoord haast banaal te noemen zijn, ware het niet dat de eigenlijke oorlog voor onafhankelijkheid van Groot-Brittannië op dat moment grotendeels gestreden was, en dat het belangrijkste ideologische onderscheid tussen slachtoffer en moordenaar erin bestond dat de ene een republikein was die het verdrag met Groot-Brittannië verwierp, de ander een aanhanger van de *Free State*, die het verdrag aanvaardde. Er werden tijdens deze broedertwist meer oorlogsmisdaden gepleegd dan tijdens de onafhankelijkheidsstrijd zelf.

Een kale heuvel vol roestbruine, soms purperen of okergele tinten ging ik op, met achter mij de baai. Hier en daar een schamel stukje naaldwoud. Een overweldigende indruk van leegte en verlatenheid creëerde dit landschap, ik miste de bomen. Ierland, groen als het is en magisch als men het graag in toeristische brochures noemt, is een van de Europese landen met het laagste percentage bossen; dit landschap is door mensen vormgegeven, telkens weer. Op niet meer dan enkele honderden meters boven zeeniveau leek ik hier hooggebergte te betreden. Het mos en de venen. Ik stak de kam over, keek links neer op een meer, had voor mij de komvallei en in de verte nieuwe heuvels; overal stonden de purperbruine winterresten van varens. Later ging ik door weiden met overgroeide stenen omheiningen en traditionele hagen, en er was dan toch nog een stukje jong bos, met wat berken en wilgen, soms een eik, en een amechtig in alle richtingen

kronkelende ondergroei van hulst. Ik bereikte een tweede vallei, met links nog steeds de hoge, besneeuwde heuvels. Op de Lack Road, een modderig, steil pad dat duizenden jaren oud is, begon ik aan een lastige klim; even rustte ik, extatisch over het feit dat ik aan het wandelen was op een pad waar millennia terug al mensen gingen, het leek wonderlijk, ik stelde mij hun karren voor, langzaam opschuivend in zuigend slijk, tot ik wat later moest vaststellen dat mijn fantasie met mij aan de haal was gegaan en ik op een ander pad liep, waarschijnlijk van heel wat jongere datum. Af en toe getuigden stenenrijen van het Keltische verleden, al was mij niet duidelijk welke stenen toevallig in bepaalde formaties lagen, en welke eeuwen geleden bewust in die formaties waren geplaatst; ik kon er verhalen bij verzinnen, bij die stenen, bij dat landschap, ik kon dromen van mensen, dieren, planten en aarde die mijn levenstijd ver overstijgen. De verhalen maken het landschap, het is in de verhalen dat Europa vorm krijgt.

Voor mij Black Valley, een van de meest afgelegen plaatsen van Ierland. De vallei verrassend weids, de heuvels weken een beetje terug, de flanken groen en roestbruin. In een laag, kanariegeel huis woonde een stramme maar slanke dame van een jaar of vijfenzeventig met een haast onverstaanbaar accent; haar haren waren wit maar de blik was scherp en haar stem vast; ze gaf mij twee scones met koffie die naar modderwater smaakte en vertelde dat hier al eens eerder, het moest zo'n vijftwintig jaar eerder geweest zijn, bij haar een Belgische persoon op bezoek gekomen was, die later te jong aan kanker stierf. Zonder overgang begon ze aan een treurig bericht over een neef van haar, achtenveertig jaar, de dag voordien overleden. Ik wilde haar kat strelen, maar merkte dat die griezelig levensecht was opgezet.

We zijn zes maanden later. Op de terugweg naar mijn gezin overbrug ik de afstand die mij tussen dal, rivier, berg, autosnelweg en stad precies honderdvijfentachtig wandeldagen heeft gekost boven het wolkenlandschap in niet meer dan enkele uren. Ik leun tussen de luchthavens van Istanbul en Zaventem achterover in mijn vliegtuigstoel, drink wijn en staar als een hersenloos wezen naar de lijn van de vliegroute op mijn schermje, voel mij meester over het luchtruim. Al sinds mijn kindertijd heb ik dromen waarin ik vlieg, mijn mooiste en ravissantste dromen, en het is gebeurd dat het mij toen ik ontwaakte een hele tijd kostte om te beseffen dat ik geen vrije vogel maar slechts een arme aardworm was, kruipend op de bodem, met een blik die niet verder dan een paar tientallen meters reikt. Een aardworm in de maag van een stalen vogel, een aardworm met een schermje. Mensen kijken naar een film, luisteren naar muziek, werken op een laptop, herkauwen hun te zoute vliegtuigmaaltijd of zitten gewoon wat te suffen; een vervelende bijkomstigheid vinden zij deze noodzakelijke verplaatsing tussen twee steden, een dood moment dat gevuld moet worden. Ik had wel met iemand een gesprek willen voeren, zo'n ouderwets gesprek met een wildvreemde die zijn leven vertelt en aan wie ik mijn leven vertel, maar er zijn te veel schermjes en zulke gesprekken voeren we niet meer. Uit plaatsen waar je aankomt of vertrekt bestaat de aarde voor hen; wat ertussen ligt, is amper reëel. Als een witte penseelstreek in natte lichtblauwe waterverf zijn de door mijn vliegtuig uitgespuwde condensstrepen; in hun veelvuldigheid vormen ze abstracte tekeningen, die sinds de explosie van het goedkopevluchtentoe-risme over grote delen van Europa te zien zijn. Nog vluchtiger

dan het leven zelf zijn die strepen, getuigenissen van onze overbevolking, een spinnenweb van abstracte lelijkheid tussen de planeet en de hogere lagen van onze aardatmosfeer. Ik schrijf 'lelijkheid', maar zijn ze wel lelijk, die strepen? Wandelend heb ik regelmatig minutenlang naar ze gekeken, meestal geërgerd omdat ze mij op mijn meest soevereine moment aan de volslagen onmogelijkheid van een soort serene eenzaamheid herinnerden, aan de slechte menselijke gewoonte om geen plekje op deze planeet onaangeroerd te laten. Spontaan zou men soms kunnen gaan denken dat de planeet weliswaar veranderd is maar de door een eenentwintigste-eeuwse aardbewoner bekeken wolkenlucht desondanks niet zoveel verschilt van de wolkenlucht die de eerste homo sapiens zag. De redenering klinkt goed, maar ze klopt niet. Steeds opnieuw is mijn blik bij helder weer naar die uitrafelende tekeningen uitgegaan; vanaf Engeland tot het midden van Duitsland was er geen moment waarop ik ze niet heb gezien, daarna werden ze iets minder overheersend, echter zonder dat ze ooit volledig verdwenen. En steeds opnieuw heb ik mijn uiterste best gedaan om in die abstracte tekeningen een schoonheid te zien die misschien vergeleken kon worden met het werk van de avant-gardebewegingen in het begin van de twintigste eeuw, een soort nieuw hoofdstuk in de wolkenkunstgeschiedenis met nieuwe esthetische vormen die door conservatieven in het begin als lelijk worden ervaren maar geleidelijk aan erkenning winnen, tot ze uiteindelijk helemaal canoniek worden. Ik heb het geprobeerd, steeds weer, maar ik faalde, misschien had het met mijn eigen vooroordelen te maken, misschien verwarde ik authenticiteit toch nog steeds met ongereptheid, ik weet het niet, maar meestal was ik niet in staat om iets anders te zien dan vuile strepen die de lucht openritsten, respectloos, zonder het minste gevoel voor

compositie. En dan... die ene keer toch: een condensatiestreek als een redelijk strakke maar zware waslijn waaraan bevroren waterdruppels hingen in de voor het overige heldere lucht, een magnifiek beeld.

Te voet heb ik nergens dergelijke strepen getrokken, bescheidener als ik was heb ik voet voor voet geplaatst, mijn ogen uitgekeken, mij even op mijn kleinschalige wijze aanwezig gevoeld in het landschap, ik probeerde vaak om zo onopvallend mogelijk te blijven, had niet de behoefte om het klimaat te wijzigen of om lang uitrafelende sporen na te laten.

*

Op een dag, zo'n twintig jaar terug, vond ik in een reiswinkel een kaart die mij beviel, spreidde ze zodra ik thuis was uit op de vloer en begon ze uitgebreid te bestuderen. Zoals Marlow in Joseph Conrads *Heart of Darkness* had ik wel op zoek willen gaan naar de blanco plekken op de kaart, er mijn vinger op willen drukken en vol overtuiging willen uitbrengen dat ik die oorden op een dag zou bereizen, maar er waren geen witte plekken meer, niet op mijn kaart en niet in de werkelijkheid. In een schaal van één op drieënhalve miljoen beeldde mijn aanwinst de gekende, grillige vorm van Europa af; ieder land had een andere kleur, er stonden enkele hoofdwegen voor gemotoriseerd vervoer op, en dwars over dit alles heen waren dikke, donkerpaarse lijnen getrokken, meestal volle lijnen maar in sommige gevallen stippeellijnen. De kaart was zo'n 120 cm breed en 90 cm hoog. Paarse lijnen waren genummerd van E1 tot E11, en stelden geen hedendaagse of toekomstige autosnelwegen voor, maar wandelpaden. Het betrof ongetwijfeld een van de minst praktische kaarten die

ik ooit in handen had gehad, en mooi was de kaart ook al niet, te felgekleurd. Toch heeft ze jarenlang boven mijn bureau gehangen omdat ze mijn verlangen samenvatte om te vertrekken en mijn hoop verzinnebeeldde om Europa, vage term en klein continent, volledig en zorgvuldig vanuit het lage en trage perspectief van de wandelaar te leren kennen.

In 1969 werd de Europese Wandelvereniging of EWV, uitgever ervan, opgericht als een koepel van nationale en regionale wandelorganisaties. Vandaag telt de EWV volgens hun website drieënzestig verenigingen met drie miljoen individuele leden, afkomstig uit vierendertig Europese staten. Veel van die organisaties hebben een decennialange ervaring in het beheren en creëren van goede wandelinfrastructuur. Maar gaat wandelen, een mechanische en in se oninteressante beweging, steeds maar herhaald, kilometers aan een stuk, niet altijd over meer dan enkel wandelen? In 1969 was Europa een verdeeld continent. De herinneringen aan twee catastrofale wereldoorlogen waren vers, een ijzeren gordijn sneed Europa doormidden. Dus wilde de EWV ook een verenigende Europese gedachte uitdragen. Wandelpaden stoppen niet aan grenzen, of horen dat niet te doen. Met dat streefdoel van in wandelkilometers uitgedrukte Europese harmonie in gedachte begon de EWV langeafstandswandelpaden uit te tekenen.

Een jaartje voor mijn veertigste verjaardag klauterde ik op mijn bureau, haalde de kaart van de muur, en legde die op de grond zoals ik dat jaren eerder, vlak na aankoop, had gedaan. Een onderzoeker voelde ik mij heel even, een pionier, een soort Heinrich Schliemann op zoek naar de poort die toegang tot de ultieme kennis over mijn continent zou bieden. Die dikke donkerpaarse lijnen. Ik overwoog om over de E1 van noord naar zuid te wandelen, van de Noordkaap tot aan de Middellandse Zee,

over de E11 van de Noordzee naar de Oeral, of eventueel kon ik verschillende wandelroutes combineren; het zag er allemaal zeer realistisch, zelfs enigszins gemakkelijk uit, alsof ik vandaag kon vertrekken en over een week of twee op mijn bestemming zou zijn. Ten slotte koos ik de E8, een bijzonder lelijke naam voor een mooie route. En ik vertrok. Niet lang voordien was ik voor de tweede keer vader geworden. Ik reisde naar een van de meest zuidwestelijk gelegen punten van Ierland, vastbesloten om door Engeland, Nederland, Duitsland, Oostenrijk, Slowakije, Tsjechië, Polen, Oekraïne, Roemenië, Bulgarije en Turkije te wandelen, en aan de Bosporus te eindigen.

*

Door de oudste eikenwouden van Ierland ging ik, al oogden de bomen eerder monter en fris dan versleten. Alles was hier ooit wel eens platgebrand, opgegooid, verwoest en erna opnieuw opgebouwd. Een enigszins nationalistisch gezinde Ier zal je vertellen dat de verwoesting steevast door de Engelsen is gebeurd en de heropbouw steevast door de Ieren. Een schep gezonde bosgrond telt evenveel organismen als de planeet mensen, nooit dus was ik in het bos alleen. Hoe zou ik alleen kunnen zijn? Veertig triljoen microben droeg ik op en in mijn lijf met mij mee. Ik = veertig triljoen microben en nog wat schimmels en cellen. Toen ik het bos verliet, verbrijzelde licht mijn ogen. Aan een cascade zocht ik onder het vallende water naar een werkelijkheid naast de gekende werkelijkheid, en aan de meren, het kleinere en zuidelijke Muckross Lake en het noordelijke, grotere Lough Leane, staarde ik in een uit honderdduizend scherven bestaande weerpiegeling.

Lang, erg lang geleden, nog voor de huidige bewoners van Ierland aankwamen, voor de zonen van Míl Espáine tegen de Skellig-eilanden te pletter sloegen, zelfs nog voor de oudere goddelijke bewoners, de Tuatha De Danann leefden, nog vele generaties verder terug, lag hier volgens de verhalen een vruchtbare vallei met velden en weiden, boomgaarden en bossen en rivieren vol grote, voedzame vis, niemand kwam iets tekort. Centraal in de vallei was een bron, waarop een beschermend deksel lag. Maar op een dag was de dochter van het stamhoofd water aan het putten toen een knappe ridder voorbijkwam, met wie ze begon te praten, en in haar hevige verliefdheid vergat ze – zulke dingen gebeuren – het deksel terug te plaatsen, waardoor de bron overstroomde en al snel de hele vallei bedekte, en zo ontstonden de meren. Sindsdien wonen de oorspronkelijke valleibewoners onder de meren in Tír na nÓg, het land van de eeuwige jeugd, waar ze geduldig wachten tot iemand het deksel terug op hun bron plaatst, en de meren opdrogen. Het schijnt dat wie aandachtig is door het water heen met wat geluk nog wel even een glimp van hen opvangt.

Ik keek, ik tuurde in het water, maar ik zag niets. Ik wandelde door, vond in het nabije stadje Killarney een monument van een niet bijzonder sierlijke jonge vrouw met een harp, die ‘The Gaelic Muse’ heette en opgetrokken werd voor vier van de laatste Ierse barden; het monument verwijst naar de *aisling*, een dichtvorm waarin Ierland in een poëtisch visioen als vrouw – soms jong, soms oud – aan de dichter verschijnt, de trieste toestand van het Ierse volk beklagt en hun een betere, vrijere toekomst belooft. In de zeventiende en achttiende eeuw, toen Ierland kreunde onder het Engelse juk, en iedere vorm van Iers patriotisme hard werd bestreden, dienden dergelijke liefdesliederen

om een verholen andere, politieke boodschap te brengen.

Maar die barden waren te laat geboren. De goede tijden waren voorbij. Bitter beschreef Aodhagán Ó Rathaille (1670-1726) in zijn allerlaatste gedicht, met de dood voor ogen, hoe alles weg was: het land, de bossen, de wegen, de koningen, de muziek... alles hadden de Engelsen afgenomen, en hij besloot dus maar dat hij, moegestreden, zonder hoop, met doorboorde ingewanden en hart, met trillend brein, klaar was voor het donkere graf.

In Sliabh Luachra, het heuvelachtige gebied vol moerassen, velden, bossen en legenden ten westen van Killarney, waar de koude mijn botten openreet, dacht ik aan Eoghan Rua Ó Súilleabháin (1748-1784), een andere bard, hier ergens geboren in een ooit prominente maar verarmde katholieke familie. Ó Súilleabháin kreeg een goede opleiding, startte een eigen school, vergooide zijn kansen, werkte als een rondtrekkende landarbeider, probeerde nog eens een school, vergooide andermaal zijn kansen, voer met een Brits schip naar de andere kant van de wereld en vocht er tegen de Fransen, kwam terug, raakte in een kroeg in een gevecht betrokken, en stierf aan een koorts die hij daaraan overhield. Hij was groot van gestalte en had knappe trekken, zijn haar was blondrood als een zonsopgang, zijn stap licht en zijn lach luid. Hij was een opschepper en een vrouwengek en op de dag van zijn begrafenis, 29 juni 1784, donderde en bliksemde het en schoten weerlichten als woedende dichterswoorden door de brandende lucht, en zou vervolgens een zondvloed van Bijbelse proporties losgebarsten zijn.

Ooit hadden dichters een hoge status gekend, en velen vreesden hun vloek, maar Ó Súilleabháin moest als landarbeider zijn brood verdienen. Geld had hij niet, maar wel kon hij de smid in

een gedicht heldere en goed verwoorde instructies geven over het type spade dat hij wenste, en intussen proberen om er wat goedkoper van af te komen.

*A Shéamais, déan, dam féimidh arm na bhfód,
Sciuirse ghléasta dbéanfar grafadb 'gus rombar,
Stiuir gblan éadtrom i bhfadobbar i dtatbac 's i gcóir
Nach tútach gné is bbéas neata tarraingthe i gclódb.*

Onbegrijpelijk prachtig zijn vandaag die verre Keltische verzen, toch is hun betekenis vrij simpel: Seamus, smid, vriend, maak mij een goede spade. Veel meer is het niet. In een ander gedicht voegt Ó Súilleabháin er nog aan toe dat hij nu even niet kan betalen, maar later zal hij het zeker doen, plechtig beloofd, niet met geld maar met alcohol. Hij weet immers: ook de smid heeft dorst.

*

Een reis is het verhaal achteraf, en zo vormt de terugkeer naar huis geen eindpunt maar eerder een soort van voortzetting na de proloog. Het verhaal van een leven duurt gemiddeld tachtig jaar en ik ben halfweg, er resten mij vier decennia waarin mijn reis steeds aanwezig zal blijven, variaties zal ondergaan, nieuwe betekenissen zal krijgen. Achter het Vlaamse landhuis waar ik de laatste jaren heb geprobeerd om een sedentair bestaan te leiden, woel ik net als Ó Súilleabháin met een spade in de aarde. Vlaamse aarde is het, aarde die ik ken, donkere en zure bosgrond. Dan stoot ik op harde en intense klei. Ik haal die klei uit de grond en boetseer samen met mijn oudste zoon een pop, die we bakken.

Mijn nog-even-niet-ex-echtgenote staat te kijken, en denkt: hij is weer thuis, het komt in orde, we kunnen door met ons leven samen, hij had een pauze nodig en het is nu in orde en alles komt goed. Of beter: dit is wat ik denk dat ze denkt. Misschien denkt ze gewoon maar: hij is een lul.

Ik graaf een put in het allang kapotte gazon en plant een ‘groene boskoop’ of ‘schone van boskoop’, een sterk en oud appelras, nog altijd populair, met heerlijk grote, verweerde, zurige appels, appels die smaken naar grond; het is mijn twintigste en laatste fruitboom, niet voor mij, voor mijn twee zoontjes, ik heb al een nieuw tijdelijk onderkomen voor mezelf gevonden in de stad, ik vlucht andermaal weg. We gaan nog kastanjes rapen, duwen de bolsters met onze schoenen open en slaan met takken op de grond vol bruinrode bladeren, halen de chocoladekleurige noten uit de bolsters, houden ze tegen het licht om hun textuur en glans te zien, en gooien ze in een kleine emmer. Later racen we met een kruiwagen door het bos, maar het wiel blijft steken in de aarde, en we vallen.

In mijn nieuwe stadswoning mis ik de vogels, mezen en merels, duiven en soms een uil, de bomen – beuken, kastanjes, essen, fruitbomen – en de duisternis, vooral de duisternis, de rust van de nacht. Ook hier woel ik in de aarde, niet kleiig maar zanderig, saaiere maar niet minder Vlaamse aarde, die door de vingers glijdt. Ik heb een laag beton moeten weghalen om die aarde te kunnen vinden. En ik plant een laagstammige kersenboom, vervolgens vul ik papieren in voor mijn scheiding.

In onze steden leiden we vreemde levens. Wie rijk genoeg is, woont in een goed geventileerd, constant op een aangename temperatuur gehouden woning, haalt voeding in de supermarkt en bewaart die in de koelkast, gaat van binnenruimte naar bin-

nenruimte, brengt avonden door voor een scherm en kijkt naar een serie of film die hij of zij gekozen heeft uit een door een algoritme aangeboden selectie. Ik zit tussen mijn achtergelaten kinderen. Terwijl mijn zonen een film bekijken, stuur ik mails, en chat met een vrouw die ik op een datingsite heb leren kennen. ‘Tijd om te slapen,’ zeg ik.

Ik schenk een glas wijn in. Dat het herfst wordt, merk je hier amper. Een *homo sapiens urbanus* ben ik nu. Tegen de vreemdsoortige, mij onrustig stemmende stilte die in huis heerst, zet ik een muziekje op. Dan ontwaakt mijn oudste zoon. ‘Mama,’ roept hij. ‘Mama.’

‘Mama is er niet.’

‘Waar ben ik?’

‘In bed, jongen, je bent thuis, thuis in bed, bij papa.’

Maar hij lijkt mij niet te horen. En hij heeft gelijk, dit is nog geen thuis, zo eenvoudig gaat het niet. ‘Waar ben ik?’ herhaalt hij maar. Hij is bezweet, en ik moet hem dicht tegen mij aan drukken, al mijn kracht moet ik gebruiken om hem te kalmeren. Ten slotte slaapt hij, en niet veel later ga ook ik slapen. Midden in de nacht ontwaak ik, en denk: waar ben ik? Wie ben ik? Ik ga staan. Ik kijk naar mijn kinderen. Zij slapen. Ik probeer ook zelf opnieuw in slaap te geraken.

*

Het legendarische land van Sliabh Luachra, waar de dichters Ó Rathaille en Ó Súilleabháin geboren werden, was allang vlot begaanbaar geworden. Kraaien en roeken keken mij aan alsof ze meer wisten dan ik maar geen behoefte voelden om die informatie met mij te delen. Aan opritten hingen bordjes dat je moest op-

letten voor de hond, en op die opritten stonden kalme, betrouwbare, zwijgzame auto's, gezinsauto's zonder zwerflust. Soms was er even een stijging of een daling, maar nooit op spectaculaire wijze. Op overmoedige momenten begon ik met rugzak en al een beetje te joggen, alsof ik zo sneller in Istanbul zou aankomen. Wandelen, eerlijk gezegd, is saai. Ineens kwam mist op. Alles veranderde. En zo kon ik toch weer begrijpen dat boeren eeuwenlang geloofden in het bestaan van onder de grond en op allerlei verborgen plaatsen levende overblijvers van het mythische ras Tuatha De Danann, die men 'the good people' noemde, al betekent dit allerminst dat ze ook werkelijk goedaardig waren. Een jongeman, bijvoorbeeld, was 's nachts op de terugweg naar huis, kwam voorbij een ruïne en zag een in het wit geklede vrouw aan de deur staan, die wegrende toen ze hem opmerkte. Hij ging kijken, vond er een baby, nam die mee naar huis, waar zijn moeder hem opwachtte. Ze besloten de baby tot de ochtend bij zich te houden, maar bij dageraad hoorden ze gehuil en gekrijs opstijgen uit het huis van de burens omdat hun zuigeling in de wieg gestorven was. De jongeman ging bij de burens langs om met hen te rouwen, zag het verdroogde en verrimpelde kind, en zei: 'Maak een stevig haardvuur; ik ga dit kind verbranden, het is niet van jullie.' Zodra hij deze woorden had gesproken, sprong de baby uit de wieg en verdween omhoog door de schoorsteen. De jongeman ging naar huis, en bracht het echte, door 'the good people' gestolen kind terug. Het meisje groeide op in het dorp en emigreerde uiteindelijk (zoals zovelen) naar Amerika toen ze twintig of eenentwintig was.

De mist klaarde op. In al hun glorie zag ik de borsten van Anu (of Danu of Dana), de Keltische oergodin naar wie ook de Donau – duizenden voetkilometers verder, waarschijnlijk de mooi-

ste Europese rivier – genoemd is. *The Paps* zijn twee dicht bij elkaar liggende, milde heuveltoppen van respectievelijk 690 en 694 meter, die van verre inderdaad erg op vrouwenborsten lijken. Op de top van beide heuvels stond een *cairn*, prehistorisch monument, als voorzichtige stenen tepels, waarvan ik er op de landweg eentje kon zien, de andere niet. Langzaam wandelde ik langs en om beide heuvels, die soms even door een wolk werden omhuld. In wat ongeveer de navel van de moedergodin was, wist ik, moest zich *Catbair Crobb Dearg* bevinden, bijgenaamd *The City*, het hart van Sliabh Luachra, een millennia oude en onafgebroken gebruikte religieuze site, oorspronkelijk voor Keltische, later voor christelijke rituelen.

Op een wegje door een ontoegankelijke zee van gaspeldoornstruiken liep ik erheen. *The City*, waar verleden en heden, lucht en aarde elkaar raken, was omringd door een hoge cirkelvormige, op enkele plaatsen ruïneuze muur, zo'n drieënhalve meter hoog en vier meter breed. In het centrum zag ik een steen, zo'n meter hoog en een halve meter dik, die sinds mensenheugenis als altaar diende, en aan de rand van de site vond ik de heilige bron waar boeren op 1 mei, in het traditionele Ierland bekend als Beltane, de dag waarop de komst van de zomer wordt gevierd, hun vee heen brachten, dat rond de bron gedreven werd om het voor de rest van het jaar tegen ziekte te beschermen. Terug ging ik door die gaspeldoornstruiken naar de landweg, waar een maagdelijk witte kerk stond. In het begin van de jaren vijftig van de vorige eeuw raakte bekend dat een Amerikaanse anonieme weldoener ten behoeve van de streekbewoners een hospitaal wilde laten bouwen, maar de autoriteiten zagen in dit plan geen heil, omdat de regio voor een hospitaal te afgelegen was, en stelden enkele andere locaties voor, die dan weer door

de anonieme weldoener stuk voor stuk afgewezen werden. In het conservatieve Ierland kwamen stemmen op om dan maar een kerk te bouwen, de weldoener ging akkoord. Op den duur begonnen mensen nieuwsgierig te worden naar de identiteit van de anonieme weldoener, die uiteindelijk werd aangeduid als ene Tim Scannell, wiens familie in de negentiende eeuw naar betere oorden was gereisd. Hij had als kind zijn moeder zien sterven terwijl ze zwaar ziek op een wagen die door een ezel getrokken werd van de armoedige, afgelegen streek rond de *City* naar Killarney werd gebracht, waar zich het dichtstbijzijnde hospitaal bevond.

Het is lang geleden.

Vandaag is Ierland rijk.

De tijd dat Europese gelukszoekers vertrokken, op zoek naar een beter leven, lag toen ik wandelde (althans in West-Europa) grotendeels achter ons. Hun verhalen ben ik overal op mijn reis tegengekomen. Ieren die de oceaan overstaken. Een Engels dorp waar Belgen opgevangen werden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Duitstaligen in Oost-Europa die na de Tweede Wereldoorlog have en goed verloren. Joden uiteraard, heel veel gruwelijke verhalen over Joden die vluchtten, verdreven of gedeporteerd of ter plekke vermoord werden. Roma en Sinti. Vluchtelingen uit gesloten communistische dictaturen. Nog verder terug: hele volksverhuizingen. Kelten, Germanen, Goten, Hunnen... Oorlog. Ziekte. Honger. Maar dit leek voorbij. De laatste jaren en decennia – tot op 24 februari 2022 het Russische leger Oekraïne binnenviel – was een vluchteling geen Europeaan, maar iemand die van buitenaf Europa binnenkwam. Een rijk maar bang continent dat er nooit voor teruggeschrokken is om andere werelddelen als economische wingewesten te gebruiken

en zich tegelijkertijd ook graag moreel superieur achtte en acht, leek geobsedeerd door de bestrijding van migranten; het continent, schreef Linda Polman in haar boek *Niemand wil ze hebben* (2019), was ‘bereid elke morele en humanitaire prijs te betalen om vluchtelingen en migranten uit Europa te weren’ en de route naar Europa was ‘de dodelijkste van alle reizen die mensen moeten maken als ze niet de juiste stempels in hun paspoort hebben’.

*

Clonmel, een tussen weidse glooiingen en weiden vol schapen gelegen stadje aan de Suir, een klein en leuk stadje, meer niet, een stadje dat ik mij achteraf amper nog voor de geest kan halen, zo lieflijk en onbeduidend is het, was samen met het noordelijker gelegen Longford op 28 maart 1845 de eerste plek waar uit India geïmporteerd graan voor weinig geld werd verkocht, een initiatief van de toenmalige Britse eerste minister Robert Peel, die goedkoop graan had laten invoeren om de ergste nood die de aardappelziekte veroorzaakte te lenigen. Al was Peel hoe genaamd geen vriend van de Ieren, en zat hij vol vooroordelen, hij slaagde er wel degelijk in om tijdens het eerste jaar van die beruchte hongersnood enkele effectieve maatregelen te nemen. Onder zijn opvolger Lord John Russell, die het jaar daarop premier werd, zou dit helemaal anders zijn; een combinatie van vooroordelen tegenover de ‘luie’, ‘onverantwoordelijke’ en ‘katholieke’ Ieren, en een door Thomas Malthus beïnvloed wereldbeeld waarin de zwakkeren nu eenmaal moeten verdwijnen als je als maatschappij vooruit wilt gaan, maakte dat deze hongersnood volledig uit de hand liep. Een uitspraak van de Ierse nationalist John Mitchel is beroemd geworden, en laat weinig aan de

verbeelding over: 'The Almighty, indeed, sent the potato blight, but the English created the famine.'

Weinigen hebben in die doelbewust onmenselijke behandeling van de Ierse bevolking zo'n kwalijke rol gespeeld als Charles Trevelyan (1807-1886), de man die vanuit Engeland de reactie op de ellende van de hongersnood in goede banen moest leiden. Trevelyan was een harde werker en een consciëntieus man, maar tegelijkertijd ook iemand die verblind was door ideologie, door een star geloof in zijn eigen gelijk, en specifiek voor het Ierse verhaal door een vanuit zijn strikte en hardvochtige protestantisme voortkomende afkeer van het katholicisme. De hongersnood beschouwde hij als een beslissing van een wijze en genadige God, en de belangrijkste oorzaak ervan vond hij bij het nationale Ierse karakter: 'The real evil with which we have to contend is not the physical evil of the Famine, but the moral evil of the selfish, perverse and turbulent character of the people.' Zo radicaal overtuigd van het toen populaire *laissez-faire*, een soort neoliberalisme *avant la lettre*, was Trevelyan dat hij de mensen die voor hem in Ierland de strijd tegen de honger leidden exemplaren bezorgde van het werk van econoom Adam Smith. De hongerige Ieren mocht het leven niet te gemakkelijk worden gemaakt, of ze zouden te veel op de hulp van de staat gaan leunen in plaats van hun leven in eigen hand te nemen. Opvangtehuizen voor armen, de zogenaamde *workhouses*, moesten zo onaangenaam mogelijk zijn, zodat niemand er langer dan het absolute minimum aan tijd zou doorbrengen. Besmettelijke ziektes waren in de *workhouses* zo sterk aanwezig dat een groot deel van de mensen dat er naar binnen ging, niet levend naar buiten kwam. Mannen en vrouwen en kinderen werden gescheiden, het eten was bar slecht, het werk op-

zettelijk doodsai en volkomen nutteloos. Er was nochtans vol-
doende te doen: de Ierse infrastructuur was een ramp. Maar in
plaats van bijvoorbeeld spoorwegen te bouwen, die dringend
nodig waren, liet men de hongerige Ieren voor een aalmoes we-
gen beschadigen en weer herstellen, of nutteloze nieuwe we-
gen bouwen, de zogenaamde ‘Roads of Hunger’ of ‘Bóithre an
ocrais’, die nergens naartoe leidden maar meestal gewoon in een
moerassig gebied of op een plateau ophielden. Ironisch genoeg
werkten op dat moment duizenden uitgeweken Ieren in de Ver-
enigde Staten aan de spoorlijn die de oost- en westkust met el-
kaar zou verbinden. Een van de eerste zaken die Trevelyan en
zijn collega’s na het ontslag van Peel en de benoeming van John
Russell doorvoerden, was het terugschroeven van de voedsel-
hulp. Zo moesten ook de in Clonmel begonnen graanleverin-
gen eraan geloven. Op 8 juli 1846, toen duidelijk werd dat de
mislukte aardappelooft van het vorige jaar zich zou herhalen,
schreef Trevelyan een brief waarin hij de eerstvolgende geplan-
de voedsellevering afgelastte. De juiste manier om een catastro-
fe te voorkomen, redeneerde hij, was door niet te helpen.

*

In een gezellig, langgerekt dorp met voornamelijk kleine huizen
in gekalkte of geverfde natuursteen, vertelde een bejaarde vrouw
die zich Teddy liet noemen maar eigenlijk Anasthase heette, dat
alle bankiers dieven zijn. Haar man, Ned (gewoon zijn echte
naam, hoor, zei ze nog), leunde knikkebollend over zijn stok.

*